

Van 29 september tot 12 oktober heeft de Friese bevolking massaal meegewerkt aan een grootschalig DNA-verwantschapsonderzoek. Dankzij de hulp van ruim 89 procent van de uitgenodigde mannen bestaat er een kans dat de moord op Marianne Vaatstra alsnog wordt opgelost.

MEEHELPEM VOOR MARIANNE

Hoge opkomst DNA-verwantschapsonderzoek in de zaak-Vaatstra

Het is voor de eerste keer in Nederland dat de bevolking wordt gevraagd om mee te werken aan het oplossen van een moord door het toepassen van DNA-verwantschapsonderzoek, dat sinds 1 april 2012 wettelijk is toegestaan. 'Dat is nog nergens ter wereld op zo'n grote schaal gebeurd', stelt DNA-deskundige van het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) Lex Meulenbroek. 'We kennen één ander voorbeeld waarbij tien jaar geleden in Polen zevenhonderd mannen werden uitgenodigd voor een DNA-verwantschapsonderzoek in het kader van een moordzaak. Daar kwam iemand uit naar voren die hetzelfde y-chromosomale DNA-profiel had als de dader en zijn broer bleek te zijn.' Ook nu bestaat er een kans dat de moord op Marianne Vaatstra op deze manier wordt opgelost. 'Het is het ultieme opsporingsmiddel', stelt hoofdofficier Annette Bronsvorst van het OM Leeuwarden. 'Het is hartverwarmend om te zien hoe groot de bereidheid onder de bevolking is om daaraan bij te dragen.'

Intensief

Het onderzoek naar de moord op Vaatstra geldt in Nederland als een van de intensiefste van de afgelopen decennia. De 16-jarige Marianne Vaatstra werd tijdens koninginnennacht in 1999 dood aangetroffen in een weiland in het Friese Veenklooster. Ze was verkracht en op gruwelijke wijze vermoord. In de vier daarop volgende jaren hebben twee volledige recherche

bijstand teams (RBT's) en een second-opinion-team de zaak onderzocht. De RBT's hebben tenminste 12 mensen aangehouden als verdachte en hebben zo'n 2.500 tips nagetrokken. Bovendien werd meer dan in enig ander onderzoek – 191 keer – gebruik gemaakt van gerichte DNA-vergelijking. Na juli 2003 werd het onderzoek voortgezet in een cold caseteam, dat nog eens 500 tips onderzocht.

In 2000 heeft het OM Leeuwarden de afweging gemaakt om geen grootschalig DNA-onderzoek te houden. Namens de familie Vaatstra startte Peter R. de Vries vervolgens een procedure tegen de Staat om het OM te dwingen dit uit te voeren. Het zou moeten gaan om 20.000 mannen die in een straal van 15 kilometer rondom de plaats delict woonden. Het OM zag hier indertijd geen heil in. De eis in kort geding werd afgewezen. Bronsvorst: 'Er was slechts een kleine kans dat de dader daaraan zou meewerken. Het onderzoek zou zich vervolgens daardoor vooral richten op de niet verdachte wegeraars. Het OM vond dat dat te veel zou afwijken van een normaal strafrechtelijke aanpak, waarbij opsporingsmethodieken gericht zijn tegen verdachten. Dat ligt bij het huidige DNA-verwantschapsonderzoek anders, omdat daarbij de mogelijkheid bestaat om de dader via familieleden op te sporen. Ik denk ook dat de tijd inmiddels rijper is om een grootschalig bevolkingsonderzoek in te zetten.'

3D-team

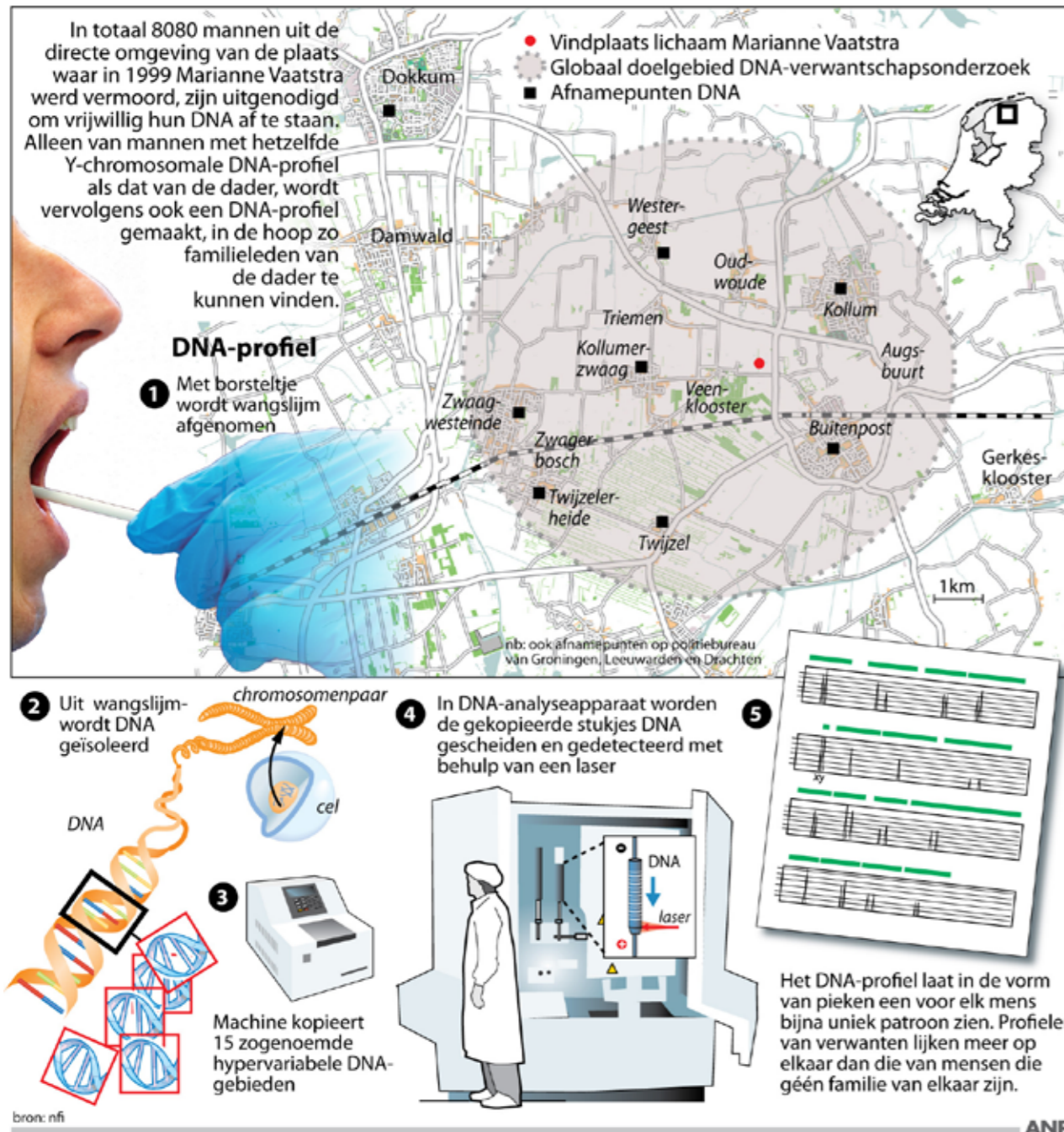
In een laatste poging om de zaak op te lossen besloot het OM in oktober 2007 tot de oprichting van het 3D-team. 'De moord op Vaatstra heeft afgelopen jaren voor aanhoudende maatschappelijke onrust en een gevoel van onveiligheid in de gemeenschap gezorgd', licht de hoofdofficier dit besluit toe. 'We hoopten daarom een doorbraak in deze zaak te forceren door het dossier nogmaals te analyseren met behulp van de nieuwste recherchekundige inzichten en technische methodieken.'

Het 3D-team heeft de moord daarbij volgens onderzoeksleider Cor Reijnga beschouwd alsof het gisteren is gebeurd. 'We hebben de foto's uit het dossier bijvoorbeeld opgewaardeerd en de plaats delict helemaal opnieuw gereconstrueerd en vervolgens driedimensionaal laten vastleggen. Ook is er een animatie gemaakt van de tijdslijn die de vorige teams hadden beschreven van de fatale avond. Tijdens dit proces hebben we onszelf bij elke bevinding voortdurend vragen gesteld en op basis daarvan de meest aannemelijke scenario's geformuleerd. Deze hebben we voorgehouden aan tegensprekers van de politie Twente. Ook hebben we daarbij internationaal deskundigen geraadpleegd. Op basis van onze bevindingen zijn we uitgekomen op een nieuw scenario, waarin er rekening wordt gehouden dat Marianne in de nacht van 1 mei 1999 een bekende is tegengekomen.' ▶

Wet Verwantschapsonderzoek

Op 1 april 2012 is de Wet Verwantschapsonderzoek in werkinggetreden. Voor die datum was het op basis van artikel 21 van de wet Bescherming Persoonsgegevens (Wbp) niet toegestaan om erfelijkheidsgegevens te gebruiken ten aanzien van anderen dan degene van wie de gegevens oorspronkelijk zijn verkregen. Van deze regel kon alleen worden afgeweken in geval van bijvoorbeeld een zwaarwegend geneeskundig belang. Bronsvorst: 'Om het opsporingsbelang te laten prevaleren boven dat van privacy is het Wetboek van Strafvordering aangepast. Dat voorziet nu in een basis om in afwijking van de wet Wbp de opsporing van strafbare feiten mogelijk te maken met behulp van DNA-verwantschapsonderzoek. Dat is nu toegestaan voor het oplossen van ernstige misdrijven, waarvoor het College van Procureurs-Generaal toestemming moet geven en de rechter-commissaris vervolgens de wettelijke machtiging verleent. Ook moet bij vrijwillige deelname het DNA worden vernietigd na afloop van het onderzoek.'

DNA-onderzoek in zaak Marianne Vaatstra

‘DNA-verwantschapsonderzoek is het ultieme opsporingsmiddel’

dader heeft gekend en uit de regio komt.’ Dat laatste is ook voortgekomen uit het DNA-onderzoek dat het Forensisch Laboratorium van de Universiteit van Leiden heeft uitgevoerd naar de geografische herkomst van de dader. Daaruit blijkt dat in het profiel van de dader zowel de vaderlijke lijn als die van de moeder hoofdzakelijk worden gezien in West-Europa.’

Draagvlak

De nieuwe bevindingen van het 3D-team zijn beoordeeld door een profiler die wetenschappelijk onderbouwd tot de conclusie is gekomen dat het meest aannemelijke scenario is te zoeken naar een verdachte die in 1999 de leeftijd van 16 tot 60 jaar had en toen waarschijnlijk binnen een kring van vijf kilometer rondom de plaats delict woonde. ‘De kans dat de dader in dit gebied - heel verre - familie heeft wonen is echter groot, want de bevolking in het gebied is redelijk honkvast. Onze hoop is nu op het DNA-verwantschapsonderzoek onder de bevolking gevestigd, want het onderzoek door het NFI in de DNA-databank voor veroordeelden heeft recentelijk geen resultaten opgeleverd.’

Hoe creëer je draagvlak voor een grootschalig bevolkingsonderzoek? ‘Allereerst was het van belang dat de plaatselijke bevolking op de hoogte werd gebracht van het nieuwe scenario, zegt Reijenga. ‘Er deden namelijk diverse complottheorieën de ronde. Een ervan was het idee dat de dader een Iraakse asielzoeker zou zijn, alhoewel jaren geleden uit DNA-onderzoek was gebleken dat dat niet het geval was. Waarom zouden mensen die daarin geloofden meedoen aan een DNA-verwantschapsonderzoek? We hebben daarom Peter R. de Vries benaderd, die al jarenlang betrokken is bij de moord op Marianne Vaatstra en ook contact heeft met haar familie. Hij heeft afgelopen mei in een uitzending de nieuwe inzichten van het 3D-team inzichtelijk in beeld gebracht. Naar aanleiding daarvan heeft er iemand gereageerd die op korte afstand van de plaats delict een zorgelijke aansteker heeft gekocht als in Marianne’s tas is aangetroffen. Dat wijst er opnieuw op dat de dader uit hetzelfde gebied komt.’

Burgerfora

Om te achterhalen welke vragen er leven en welke problemen dan wel mogelijkheden de bevolking zag in een grootschalig DNA-verwantschapsonderzoek zijn OM en politie vervolgens in juli tijdens drie sessies in

gesprek gegaan met een aantal burgers in de regio. Daarvoor waren verschillende sleutelpersonen uitgenodigd, waaronder een kapster, caféhouder en een politieagent. Bij de opzet van deze zogenoemde burgerfora hebben OM en politie zich laten adviseren door wetenschapper Annette Klarenbeek. Zij heeft onder meer onderzoek gedaan naar de reden van de lage opkomst van de landelijke inenting door het RIVM tegen baarmoederhalskanker voor jonge meisjes in 2009. ‘We waren benieuwd of ethische dilemma’s een rol speelden in de afweging om deel te nemen aan het onderzoek’, vertelt Bronsvort. ‘Tijdens de burgerfora bleek dat de deelnemers zich er bewust van waren dat daardoor een eigen familielid opgespoord zou kunnen worden. Dat vonden ze echter van ondergeschikt belang, omdat ze dit als een nieuwe kans zagen om de moord op Marianne op te lossen. Ze waren bereid om daaraan mee te werken vanuit een grote gemeenschapszin, maar niet om de overheid van dienst te zijn.’

Dat was een belangrijke aanbeveling voor de campagne, stelt Reijenga. ‘Daarbij hebben we vanuit het perspectief van de burger gecommuniceerd. En constant benadrukt dat de bevolking helpt om de moord op Marianne op te

Maatwerk in DNA-verwantschapsonderzoek

Op 1 mei 1999 stonden 8080 mannen in de leeftijd tussen 16 en 60 jaar ingeschreven in het GBA van het gebied waar het DNA-verwantschapsonderzoek heeft plaatsgevonden. OM en politie Friesland hebben 7300 van hen uitgenodigd om tussen 29 september tot 12 oktober DNA af te staan in de afnamelocaties die waren ingericht in Friesland en de stad Groningen. Ruim 89 procent gaf daaraan tot nu toe gehoor. In Zwaagwesteinde, de woonplaats van Marianne Vaatstra, was de opkomst zelfs ruim 96 procent.

Van de 8080 mannen zijn 358 mannen overleden en ruim 300 personen verhuisd naar een plaats buiten de drie noordelijke provincies. Van hen zijn 69 mannen tijdens de afname weken op eigen initiatief naar Friesland afgereisd om DNA af te staan. De rest wordt de komende weken benaderd met de vraag of, en zo ja, waar en wanneer zij DNA willen afstaan. Daarnaast wordt gewerkt aan het verder achterhalen van adresgegevens van ongeveer 100 mannen die naar het buitenland zijn verhuisd. Tot slot gaat de politie contact opnemen met de mannen die wel zijn uitgenodigd om te komen naar een van de afnamelocaties in het noorden, maar niet zijn geweest.

Nieuwe inzichten

De vorige onderzoeksteams gingen uit van een georganiseerde zedenmoordenaar die Marianne vanuit de bosjes langs het fietspad zou hebben opgewacht. Reijenga: ‘We hebben echter geconcludeerd dat dat zeer onwaarschijnlijk is, onder meer vanwege een rustig sporenbeeld op het fietspad. Bij reconstructie bleek bovendien dat het moeilijk waarneembaar is of er een man of vrouw komt aanrijden. Ook wijzen de inloossporen die op enige afstand naast elkaar het weiland in gaan op een mogelijke vrijwillige aanvang. We vermoeden dat de ontmoeting later is omgeslagen in geweld.’

Op basis van het sectierapport kwam het 3D-team tot nog meer nieuwe inzichten. Reijenga: ‘De bindsporen op Marianne’s polsen hebben de voorgaande onder-

zoeksteams altijd verklaard als handboeien of mogelijk ander bindmateriaal. Wij kunnen echter hard maken dat de dader daarbij alleen gebruik heeft gemaakt van materiaal dat voorhanden was. Hij heeft daarvoor haar bh gebruikt, waarmee hij haar later heeft gewurgd. Onderzoek heeft bovendien uitgewezen dat de diepe snijwond in de hals van Marianne is toegebracht toen zij buiten bewustzijn was.’

In de tas van Marianne is ook een opvallende aansteker met een playboy-logo aangetroffen, aldus Reijenga. ‘Familie noch vrienden kunnen deze thuis brengen. Het NFI heeft daarom het binnenwerk van de aansteker nogmaals onderzocht en daarin een haartje aangetroffen. Het DNA-spoor dat daaruit is gedestilleerd blijkt overeen te komen met het DNA-profiel van de dader. Dit bevestigt opnieuw het vermoeden dat Marianne de

HET ENE FEIT IS

Recente jurisprudentie over het ne bis in idem-beginsel

HET ANDERE NIET

Iemand mag niet twee keer voor hetzelfde feit worden vervolgd. Dit 'ne bis in idem-beginsel' geldt als onwrikbaar fundament van onze rechtsstaat. Maar daarmee is nog niet gezegd dat het steeds duidelijk is wanneer het beginsel geldt. Mag het OM bijvoorbeeld een gedetineerde vervolgen voor het neersteken van een medegevangene wanneer de directeur van de penitenti- aire inrichting daarvoor al een disciplinaire straf heeft opgelegd? Volgens de Hoge Raad wel: LJN BW5166. En wanneer is sprake van hetzelfde feit? Moet men dan vooral kijken naar de feitelijke gedraging of naar de juridische kwalificatie die men aan die gedraging kan geven? Dit jaar heeft de Hoge Raad in twee arresten laten zien vooral oog te hebben voor het juridisch etiket dat op de feiten wordt geplakt. De samenhang in het feitelijke handelen lijkt van onderge- schikt belang.

Het eerste arrest had betrekking op een aanvulling van de tenlastelegging. Een wijziging van de tenlastelegging is alleen toelaatbaar als hierdoor geen ander feit in de zin van art. 68 Sr ontstaat. In de betreffende zaak was een bromfietser op een politieagent ingereden. Hij werd vervolgd voor zware mishandeling. Het OM had in hoger beroep gevorderd dat aan de tenlaste- legging onder meer gevaarstelling in het verkeer (art. 5 Wegenverkeerswet) werd toegevoegd. Het hof stond dat toe. Verdachte werd vrijgesproken van de mishandeling, maar veroordeeld voor de gevaarstelling. Hij ging in cassatie met als belangrijkste middel dat de tenlastelegging niet had mogen worden aangevuld.

AG Silvis legde in zijn conclusie de nadruk op de feitelijke toedracht. De mishandeling en het verkeersfeit konden als hetzelfde feit gelden vanwege de gelijktijdigheid van de gedragingen en de wezenlijke samenhang in het handelen en de schuld van de verdachte. De Hoge Raad had daarentegen geen boodschap aan het feitelijke perspectief. De Raad vond dat de door de betreffende bepalingen beschermde rechtsgoederen en de strafmaxima zo ver uiteenliepen, dat geen sprake kon zijn van 'hetzelfde feit'. Het verkeersdelict had niet aan de tenlastelegging mogen worden toegevoegd.

Voor de praktijk betekent dit arrest dat het OM wellicht minder makkelijk de tenlastelegging kan wijzigen. Tegelijkertijd beperkt de Hoge Raad hiermee de reikwijdte van het 'ne bis in idem'- beginsel, waardoor verdachte alsnog vervolgd kan worden voor een ander feit. Dat kan men althans afleiden uit een recent arrest (LJN BX5102) waarin het ging om een verdachte die eerst was vervolgd voor bedreiging. Hij zou met zijn auto een vrachtwagenchauffeur hebben klemge- reden, zijn uitgestapt en de chauffeur hebben toegeroepen: 'ik ga je afmaken'. De politierechter sprak vrij. Daarna vervolgde het OM voor het klemrijden en de auto stilzetten op de weg, maar dan als overtreding van art. 5 van de Wegenverkeerswet. Het Hof Amsterdam vond dat het doel van de strafbaarstelling van bedreiging (bescherming van de persoonlijke vrijheid) en van art. 5 van de Wegenverkeerswet (de verkeersveiligheid) sterk verschilden. Er was dus geen sprake van 'ne bis in idem'; het OM was ontvankelijk in de tweede vervolging. De Hoge Raad was het met het oordeel van het Hof eens. Niet alleen was er een groot verschil in de beschermde rechtsgoederen, ook de strafmaxima verschilden aanmerkelijk. Voor de Hoge Raad is blijkbaar de juridische kwalificatie van de feiten belangrijker dan de vraag of de fysieke gedragingen onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Dat betekende dat het aan het OM vrijstond om – ondanks de eerdere vrijspraak – opnieuw te vervolgen.

Tekst: Juriaan Simonis (WBOM) en Miranda van Turennot (regioparket Haarlem-Alkmaar)

lossen. In de voorlichting hebben we het gesprek met de burgers gecontinueerd in de vorm van uitspraken van inwoners in een flyer die huis-aan-huis is verspreid, een documentaire over het DNA afnameproces, inloop- en twittersprekuren en facebook. Dankzij deze interac- tieve manier van communiceren waren er vlak voor en tijdens de afnamedagen nauwelijks meer vragen. De DNA-afname hebben we op advies van de burgerfora ook niet in een gemeentehuis gehouden, maar in neutrale gebouwen zoals een school en sporthal.' Een ander centraal thema in de communicatie was dat het DNA na afloop van het onderzoek wordt vernietigd. Daarover bestond vooral zorg bleek uit de burgerfora. Bronsvoot: 'Tijdens de afname heeft iedereen ook een zogenaamd 'informed consent' formulier getekend, waarin precies staat waarvoor het DNA gebruikt wordt.'

Logistiek

De afname van het DNA heeft twee weken in beslag genomen. 'Om alles goed te laten verlopen hebben we niets aan het toeval overgelaten', vertelt Bronsvoot. 'Van te voren is meerdere keren geoefend zodat ook alle waarborgen rondom DNA-afname waren gegarandeerd en de mannen niet lang hoefden te wachten.' Met behulp van een wattenstaafje is bij hen wangslim afgenomen. Dat is daarna anoniem, voorzien van een code, door de vervoersdienst van de KLPD bij het NFI in Den Haag afgeleverd. Het afgenomen DNA wordt daar in

een moderne robotstraat bijna volledig geautomatiseerd verwerkt. 'Dat neemt naar verwachting zes maanden in beslag', legt Lex Meulenbroek uit. 'We kunnen namelijk zo'n 400 setjes per week verwerken. Eerst wordt van het afgenomen DNA-materiaal een zogenaamd Y-chromosomaal profiel vervaardigd. Dat wordt in de mannelijke lijn van een familie in principe onveranderd doorgegeven. We kijken daarvoor naar 17 plaatsen op het y-chromosomale DNA. Als dat overeenkomt met dat van de dader is er een zeer reële kans op verwantschap. In dat geval maakt het NFI een standaard DNA-profiel van het hele DNA. Met behulp van rekenprogramma's kunnen we heel goed inschatten of het bijvoorbeeld om een vader-zoon relatie gaat of dat het mogelijk een broer of (verre) neef betreft. De codes van betreffende profielen geven we dan door aan het 3D-team.' Het NFI is in dit onderzoek weliswaar een heel kleine schakel, maar kan wel doorslaggevend zijn. Meulenbroek: 'Dat zou natuurlijk een heel mooie verdienste van het vakgebied zijn, waar samenleving en wetgeving op hebben geanticipeerd.' Alle hoop is daar nu op gevestigd, beaamt Cor Reijenga. 'We kunnen dan vervolgens heel gericht rechercheren en als het om een ver familielid gaat de familiestamboom uitpluizen om op die manier de dader op te sporen.' ◀

Tekst: Marijke Vromans

Foto's: ANP Catrinus van der Veen, ANP Koen van Weel